

Сутність міжнародних стандартів у організаційно-правовому забезпеченні захисту прав людини в Україні: аналітичний огляд

Л.С. Криворучко
кандидат юридичних
наук,
доцент кафедри
цивільно-правових
дисциплін,
ВНЗ «Університет
економіки та права
«КРОК»

Статтю присвячено аналітичному оглядові актуальних питань системи забезпечення та захисту прав людини у світі та в Україні. Проаналізовано історичну роль і діяльність інститутів захисту прав людини. Висвітлено необхідність удосконалення системи забезпечення прав людини в Україні.

Статья посвящена аналитическому обзору актуальных вопросов системы обеспечения и защиты прав человека в мире и в Украине. Проанализированы историческая роль и деятельность институтов защиты прав человека. Освещена необходимость усовершенствования системы обеспечения прав человека в Украине.

The scientific article is devoted for analytical review of the current questions of viding and protection of human rights in the world and in Ukraine. The historical role and activities of the human rights institutions' were analyzed consecrated the need to improve the system of human rights in Ukraine.

Ключові слова: права людини, концепція захисту прав людини, міжнародні стандарти, державна політика у сфері захисту прав людини.

Постановка проблеми

Основні права людини – один із головних правових інститутів сучасного демократичного суспільства, норми якого встановлюють найбільш суттєві, вихідні засади, що визначають становище особистості в суспільстві та державі, принципи їх взаємовідносин.

У сучасному світі, коли проблема прав людини вийшла далеко за межі окремої держави, виникла необхідність створення універсальних міжнародно-правових стандартів, які також визнаються як основні права людини. Ці стандарти відображені в низці важливих міжнародно-правових актів, що встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи, визначивши ту межу, за яку держава не може виходити. Таким чином, права людини стали об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства. Обсяг прав і свобод у сучасному суспільстві визначається не лише особливостями певного співтовариства людей, а

й розвитком цивілізації в цілому, рівнем інтегрованості міжнародного співтовариства [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На сучасному етапі розвитку науково-теоретичне підґрунтя для дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених: О.М. Бандурки [18], І.Л. Бородіна [19], О.Я. Гораджаєва [9], С.П. Головатого, Ю.Ф. Кравченко [20], С.В. Петкова [6], Н.М. Раданович [21], В.М. Тертишника [22], М.В. Баглая [23], Б.І. Габричидзе, Є.І. Колюшина, О.Т. Крупчана, А.О. Мішина, Р.А. Мюллерсона, В.Д. Яворського. На сьогодні ця проблема не є вичерпаною, що й обумовило вибір автора.

Наукова новизна роботи полягає в здійсненні аналізу та напрацюванні нових підходів до застосування в адміністративній системі України міжнародних стандартів стосовно вдосконалення організаційно-правового забезпечення захисту прав людини.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Окремі питання сутності міжнародних стандартів для організаційно-правового забезпечення щодо захисту прав людини в Україні потребують ретельного наукового дослідження та вдосконалення шляхом перегляду існуючого правового механізму та нормативно-правової бази в Україні, аналізу міжнародних стандартів і правового забезпечення в країнах зі стабільними економічними показниками.

Формулювання цілей статті

Метою статті є проведення аналітичного огляду сутності міжнародних стандартів щодо захисту прав людини в Україні, обґрунтування їх актуальності та доцільності застосування в адміністративній системі держави та вдосконалення організаційно-правового забезпечення захисту прав людини.

Вклад основного матеріалу дослідження

Нині у Європі інститут основних прав і свобод людини існує не тільки на національному, а й наднаціональному рівні, тобто в рамках Європейського Союзу в цілому [1]. Він є сукупністю норм права ЄС, які закріплюють найбільш важливі, спільні для всього Союзу стандарти у сфері захисту основних прав і свобод людини, а також принципи взаємовідносин особистості з органами публічної влади на всіх рівнях.

Питання прав і свобод людини та громадянина на сьогодні є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав світової співдружності. Саме стан справ у сфері забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації є одним із основних критеріїв, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави.

Міжнародні стандарти прав людини є системою прав, що розкриває сучасну ідею прав людини, закріплену в основних міжнародно-правових документах і, відповідно, визнану в усьому світі. Стандарти основних прав і свобод людини та громадянина регулюються низкою між-

народно-правових актів, що визначають політичні, природні, культурні, соціальні права. Тому, вирішення питання про міжнародні стандарти щодо основних прав, свобод і обов'язків, їх захисту є актуальним напрямом сучасної правової науки.

Із урахуванням історії розвитку людства, існування державності найсуттєвішим питанням для людей було виживання, захист прав. Забезпечення прав громадян, окремих верств населення в історії людства відіграло важливу роль. Стародавні філософи, зокрема, Аристотель, вивчали питання щодо прав громадян на власність та участь у громадських справах. Наприклад, управління державою в Стародавній Греції відбувалося за участю всіх дорослих чоловіків, громадян країни. Кожен із них мав право висловлюватися та брати участь у вирішенні загальних проблем. Сократ, Платон та інші стародавні мислителі намагалися пов'язати право з етичними якостями людини. Однак, ні стародавні греки, ні римляни не мали концепції універсальних прав – рабство вважалося цілком природним явищем [3].

Середньовічні хартії свобод, як Магна Карта в Англії (1215 р.), не визначали прав будь-якої людини, а були чимось на кшталт політичних і юридичних угод, що відповідали конкретній політичній або економічній ситуації, релігійним особливостям [4]. Право людини в середньовіччі передбачало виконання прав однієї версти населення за рахунок іншої її частини. Однак, слід відмітити, що саме Магна Карта – Велика хартія вольностей – традиційно вважається першим правовим документом, у якому закладено основи концепції прав людини, передумови для подальшого утвердження свободи та панування закону в житті суспільства.

Основу більшої частини сучасних юридичних тлумачень прав людини можна прослідкувати від початку нової європейської історії. Першими документами, які окреслювали права людини, є Дванадцять статей 1525 р. під час Селянської війни в Німеччині, Білль про права 1689 р. в Англії, шотландський Акт вимоги прав 1689 р., Декларація незалежності США в 1776 р.,

Декларація прав людини і громадянина в 1789 р. у Франції.

Над питаннями розвитку прав людини протягом XVIII–XIX століть працювали такі філософи, як: Томас Пейн, Джон Стюарт Мілль, Фрідріх Гегель, Макіавеллі, Вальтер, Жан-Жак Руссо, Мел'є, Дідро, Томас Мор та інші. Видатні філософи вказували на основну роль людини в житті суспільства та держави, рівні можливості людей. Розвиток держави залежить від свобод громадян. В основу ліберальної теорії покладено ідею про фундаментальні та невід'ємні права кожної людини, які вона має від народження. Німецький філософ Іммануїл Кант вважав, що звичаєве право – «найсвятіше з того, що є у Бога на землі». Мислителі вважали рівність людей у правах, право на життя, свободу та власність основними постулатами права. Крім того, вони розвинули концепцію прав людини, включили до їх складу свободу слова, свободу зібрань та створення союзів, свободу віросповідання. Звичаєве право вважалось універсальним, вічним і позаісторичним. Сам термін «права людини» виник у період після написання книги «Права людини» Томаса Пейна.

У XIX ст. найважливішою з правових проблем, пов'язаних із правами людини, стало питання ліквідації рабства. Рух аболіціоністів сприяв тому, що воно було ліквідовано у Британії «Актом про роботуторгівлю» 1807 р. та «Актом про відміну рабства» 1833 року. У США північні штати відмінили рабство в період між 1777 та 1804 роками, але південні міцно трималися за цей інститут. Дебати й конфлікти щодо поширення законодавства на нові території призвели до сецесії Півдня й громадянської війни, після якої рабство було ліквідовано тринадцятю поправкою до Конституції США. Чотирнадцята поправка проголосила повне громадянство та рівні права всіх людей, які народилися в США, а п'ятнадцята гарантувала американцям африканського походження право голосу [5].

Заснування Міжнародного комітету Червоного Хреста в 1864 р. та перші Женевські конвенції 1864 р. заклали основу

міжнародного гуманітарного права, що отримало подальший розвиток після двох світових воєн.

У XX ст. під тиском численних громадських рухів відбулися глибокі соціальні зміни, у тому числі у сфері прав людини. У Західній Європі та Північній Америці профспілки домоглися затвердження законів, що гарантували працівникам право на страйк, встановили мінімальні вимоги до умов і тривалості праці, домоглися заборони або законодавчого регулювання дитячої праці. Рух за права жінок встановив однакове право голосу для представників обох статей.

Національно-визвольні рухи спричинили вигнання колонізаторів із багатьох країн. Серед них особливо впливовим був рух, який очолював Магатма Ганді, за звільнення Індії від британського правління. Домоглися своєї мети рухи позбавлених прав расових і релігійних меншостей у багатьох країнах світу. Серед них рух за громадянські права в США, який очолював Мартін Лютер Кінг, результатом чого стала відміна сегрегації афроамериканців.

Світові війни, великі людські втрати, геноцид певних верств населення та порушення прав людини в них призвели до створення нових інституцій, що повинні були стояти на захисті прав людини. Лігу Націй було утворено в 1919 р. разом із підписанням Версальського договору. Метою створення цієї організації було роззброєння, запобігання війнам через забезпечення колективної безпеки, урегулювання конфліктів між державами методами дипломатії, покращення життя людей у всьому світі. У мандат Ліги Націй закладено значну кількість прав людини, які пізніше були проголошені в сучасній Загальній декларації прав людини (далі – Загальна декларація).

У середині XX ст. ідею прав людини було піднято на міжнародний рівень у зв'язку з прийняттям і проголошенням 10 грудня 1948 р. Загальної декларації (відтоді щорічно міжнародне співтовариство відзначає 10 грудня як День прав людини) [13]. У силу величезного політичного та морального авторитету цього документа

його положення включено в конституції багатьох держав і тексти міжнародних договорів. Конституція України 1996 р. не стала винятком – положення розділу II «Права, свободи й обов'язки людини і громадянина» мають багато спільного зі змістом Загальної декларації.

Міжнародне співтовариство приділяє значну увагу розвитку та забезпеченню прав людини для попередження соціальних негараздів і безладів, покращення рівня життя людей. Ці процеси набули особливої інтенсивності після Другої світової війни, чому насамперед сприяла загальна демократизація міжнародних відносин, створення Організації Об'єднаних Націй, інших демократичних міжнародних інституцій.

Демократизації процесу, пов'язаного з проголошенням і захистом прав людини, значною мірою сприяло прийняття низки міжнародних документів щодо закріплення, правової регламентації та розроблення механізму міжнародного захисту прав людини в державах, які підписали відповідні міжнародні документи.

Найбільш розповсюдженим є правовий захист незахищених верств населення. Особливо це стосується повної втрати прав під час воєн, бойових дій тощо, оскільки полонені не можуть отримати допомогу ззовні, а внутрішні вимоги, традиції, бажання населення ворожої країни повністю унеможливають захист їхніх прав. Уперше особливий характер забезпечення прав військовополонених було опрацьовано на Женевській конференції в 1929 році. У подальшому норми було уточнено, з урахуванням уроків Другої світової війни, на третій Женевській конференції 1949 р. і в Додатковому протоколі I у 1977 році.

Військовополонені – це члени однієї зі сторін конфлікту, які потрапили до рук ворогів. Цей статус застосовується тільки для ситуації міжнародних збройних конфліктів. Третя Женевська конвенція затвердила норму, що полонені не несуть відповідальності за безпосередню участь у бойових діях, а судові переслідування відбувається тільки за військові злочини. Було запропоновано обов'язково вико-

нувати основні загальнолюдські вимоги, наприклад, полонені повинні за будь-яких обставин мати гуманне відношення, бути захищеними від усіх актів насильства, тортур і залякування, образ.

На Ялтинській конференції 1945 р. держави антигітлерівської коаліції домовилися створити новий орган, що успадкував би роль Ліги Націй – Організацію Об'єднаних Націй. Одразу після заснування ООН стала виконувати важливу роль у встановленні міжнародного права, зокрема щодо прав людини.

З метою уявлення обсягів міжнародної діяльності, пов'язаної із захистом прав людини, достатньо зазначити, що на початку 90-х рр. у цій сфері діяли понад 60 різних міжнародних форумів, починаючи від Генеральної Асамблеї ООН і закінчуючи Засіданням експертів із прав людини та Робочою групою з примусових і недобровільних зникнень.

Україна як суб'єкт міжнародного права, одна із засновниць ООН, проводить активну роботу, спрямовану на використання не тільки національних, а й міжнародних інститутів захисту прав людини.

Зазначеному сприяють положення Конституції України [7], згідно з якими «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (ст. 9), а також визначення зовнішньої політичної діяльності України як такої, що «спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права» (ст. 18) [8].

Серед найважливіших загальних документів, з якими повністю узгоджуються положення Конституції України, – Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний договір про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний договір про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Європейська конвенція про захист прав та фундаментальних свобод людини з протоколами

(1950 р.), Європейський соціальний статут (1961 р.), Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.), Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989 р.) [9, с. 13-15].

З огляду на подальшу демократизацію в Україні процесу захисту прав і свобод людини у ст. 55 конституції записано, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна. Такими органами є Комітет з прав людини ООН, Європейський суд з прав людини, а також Європейська комісія з прав людини. Склад і порядок діяльності вказаних судів визначаються у розділах II, III і IV Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини.

У Статуті Організації Об'єднаних Націй, прийнятому після Другої світової війни та повалення тоталітарних фашистських режимів, які звели нанівець права людини та навіть саме її існування, було проголошено, що однією з цілей діяльності ООН є міжнародне співробітництво для сприяння загальній повазі та дотриманню прав людини і основних свобод для всіх. Україна також узяла на себе ці зобов'язання.

Саме для забезпечення проголошеної мети Генеральна Асамблея ООН прийняла Загальну декларацію, у якій уперше в історії було встановлено перелік основних прав і свобод людини, що підлягають дотриманню в усьому світі, а також погоджено юридичний зміст цих прав і свобод та визначено легальні випадки допустимих їх обмежень. Загальна декларація була прийнята у формі резолюції Генеральної Асамблеї ООН і тому мала на той час рекомендаційний характер. На її основі ООН підготувала і в 1966 р. відкрила для підписання та ратифікації Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародний пакт про громадянські

і політичні права, які було ратифіковано Україною в 1973 році. Понад 100 країн світу ратифікували кожен із цих пактів. Завдяки міжнародному визнанню норм Загальної декларації в конституціях більше 120 країн світу перелік, зміст і допустимі обмеження прав і свобод, які містяться в ній, перетворилися на загальновизнані звичайні норми міжнародного права, тобто на міжнародні стандарти прав людини, яких мають дотримуватися всі країни світу. На Всесвітній конференції з прав людини (Відень, 1993 р.) представники 171 держави, у тому числі й України, підтвердили універсальність і загальнообов'язковість міжнародних стандартів прав людини та наголосили, що їх виконання є важливим чинником існування демократичного суспільства в будь-якій країні.

Загальне визнання міжнародних стандартів обумовлює зобов'язання всіх держав світу погодитися на міжнародний контроль за додержанням цих стандартів у національній правовій системі. Крім того, відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Факультативного протоколу до нього 1966 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенції про права дитини 1989 р., Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання 1984 р. Україна, ратифікувавши їх, узяла на себе зобов'язання надавати конвенційним органам доповіді про дотримання прав і свобод, передбачених цими конвенціями, і виконувати зауваження цих органів, а також брати участь у інших формах міжнародного контролю.

Крім того, приєднавшись до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації цього документа в національне законодавство. Особливістю цієї конвенції є встановлення механізму міжнародного контролю, найважливішим

елементом якого є діяльність Європейського суду з прав людини. Цей суд розглядає заяви будь-яких осіб, неурядових організацій або груп осіб про порушення положень конвенції або протоколів до неї. Держави-учасниці конвенції зобов'язалися жодним чином не перешкоджати ефективному здійсненню цього права.

Людство пройшло складний шлях, об'єднуючи всевладдя держав, правителів і чиновників, поширюючи принцип рівноправності на суспільні відносини, від верховенства прав меншості до рівноправного суспільства. Боротьба за свободу, права людини та шляхи їх захисту ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті тієї чи іншої країни, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах із суспільством і державою.

Права людини відіграють особливу роль у взаємовідносинах особи та держави. Вони контролюють і регулюють здійснення державної влади над окремою людиною, надають свободи громадянам у відносинах із державою та потребують від останньої задоволення основних потреб людей, які підпадають під її юрисдикцію.

Відповідно до Статуту ООН і Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Україна повинна сумлінно виконувати чинні договори, учасницею яких вона є, а також дотримуватися всіх загальноновизнаних норм міжнародного права у сфері прав і свобод людини. Зокрема, згідно з Міжнародними пактами про права людини 1966 р. Україна взяла на себе зобов'язання привести своє законодавство у відповідність до міжнародних стандар-

тів, закріплених у цих пактах. Отже, наша країна з часу проголошення незалежності стала складовою частиною міжнародної системи захисту прав людини, взяла на себе відповідні міжнародні зобов'язання, зокрема в рамках європейської системи захисту прав людини, яка є найбільш розвинутою та найефективнішою у світі.

Висновки

Приведення національного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами необхідно впроваджувати через їх узгодження. Серед найважливіших загальних документів, з якими повністю узгоджуються положення Конституції України, є: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейська конвенція про захист прав та фундаментальних свобод людини з протоколами (1950 р.), Європейський соціальний статут (1961 р.), Міжнародний договір про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний договір про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Заключний акт Ради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.), Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Ради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989 р.) [9, с. 13-15]. Ураховуючи вищевикладене, можна зробити висновки, що права людини, міжнародні стандарти щодо них є одним із головних правових інститутів сучасного демократичного суспільства, норми якого встановлюють найбільш суттєві, вихідні засади, що визначають положення особистості в суспільстві та державі, принципи їх взаємовідносин.

Список використаних джерел

1. Криворучко Л.С. Актуальність вдосконалення системи забезпечення прав людини в Україні / Л.С. Криворучко // Правничий вісник ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». – Київ. – 2011. – № 8. – С. 4-10.
2. Теорія держави і права : підручник / за ред. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
3. Michael Freeman. Human rights: an interdisciplinary approach / M. Freeman. – Wiley-Blackwell, 2002. – 216 p.
4. The Magna Carta was very important in the late middle ages // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.middle-ages.org.uk/middle-ages-history.htm>
5. Антонович М.М. Міжнародне публічне право / М.М. Антонович. – К. : КМ Академія, 2003. – 308 с.

6. *Петков С.В.* Кодифікація адміністративного законодавства як основа реформування публічної влади в Україні / С.В. Петков // Держава та регіони. Серія: Право. – 2010. – № 2. – С. 100-103.
7. Конституція України від 28.06.1996 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. / Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
9. *Гораджасєв О.Я.* Конституційні права і свободи людини і громадянина в країнах Співдружності Незалежних Держав і міжнародно-правові стандарти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.Я. Гораджасєв. – Одеса. – 1998. – С. 13-15.
10. Итоговый документ Венской встречи представителей государств-участников СБСЕ // Международная защита прав и свобод человека. – М., 1990. – С. 80; Парижская хартия для новой Европы // Известия. – 1990. – 23 ноября.
11. *Орзіх М.* Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні / М. Орзіх // Право України. – 1992. – № 4. – С. 9.
12. Віденська декларація та програма дій // Український часопис прав людини. – К., 1996. – № 1. – С. 128-155.
13. Загальна декларація прав людини. Права людини і професійні стандарти в документах міжнародних організацій / Упоряд. Т. Яблонська. – К., 1999. – 342 с.
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13, / № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270
15. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010&c=1#Public
16. Генеральна Асамблея: Офіційний сайт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/ga/>
17. *Петрос О.* Міжнародні стандарти та механізми інституціоналізації європейського соціального діалогу в галузі державного управління / О. Петрос // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 1. – С. 233-243.
18. *Бандурка О.М.* Внесення змін до проекту Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» / О.М. Бандурка, К.М. Рудой // Наше право. – 2004. – №1. – С. 11-16.
19. *Бородін І.Л.* Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина / І.Л. Бородін. – Херсон : Олді-плюс, 2003. – 218 с.
20. *Кравченко Ю.Ф.* Свобода як принцип демократичної правової держави : Монографія / Ю.Ф. Кравченко. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. – 406 с.
21. *Рабінович П.М.* Європейська конвенція з прав людини : проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти) / П.М. Рабінович, Н.М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – 192 с.
22. *Тертишник В.М.* Законодавча влада України : концептуальні проблеми вдосконалення / В.М. Тертишник // Бюлетень Міністерства юстиції України. – К. – 2011. – № 11. – С. 48-52.
23. *Баглай М.В.* Конституционное право Российской Федерации. Учебник / М.В. Баглай. – М. : Инфра-М., 1998. – 509 с.